

OSETVAKTEN 25 ÅR

av

Kent Larsson

Den 7 november 1948 inleddes den serie av regelbundna fågelobservationer vid Oset, vilken senare allmänt kommit att benämnas Osetvakten. Fågelobservationer har emellertid bedrivits tämligen kontinuerligt i området sedan 1910-talet då ERIK ROSENBERG gjorde sina första strövtåg i fågelmarkerna kring västra Hjälmarens.

ROSENBERGS arbete för att få Osetområdets fågelliv fredat resulterade redan 1921 i att ett fågelskyddsområde upprättades och 1943 avsatte Örebro stad mark till en fågelpark. Sedan 1968 är delar av landskapet kring Svartåns mynning i Hjälmarens, strax öster om Örebro, avsatt som naturreservat. Osetområdet består av flera olika biotoper; grunda vassomgärdade vikar, sank- och betesängar samt lövskogsdungar.

Området har beskrivits närmare av bland andra ROSENBERG (1946) och GYLLIN (1964, 1966) och här skall endast några förändringar genom åren påpekas. Vid mitten av 1950-talet uppförde Örebro stad sitt avloppsreningsverk med tillhörande slambäddar i anslutning till området, vilket bl. a. medförde bättre biotoper för rastande vadarfåglar. Fram till 1969 fanns också stadens soptipp invid fågelparken. Sedan tippen flyttats har bl. a. betingelserna för vinterfågelfaunan i området försämrats.

På initiativ av Ornitologiska Klubben i Örebro påbörjades de systematiska observationerna av Osets fågelliv 1948. Syftet med dessa var att på lång sikt registrera utvecklingen av och förändringarna i fågelfaunan. Klubbens medlemmar ansvarade också för bevakningen fram till november 1953 då denna övertogs av Närkes Fältbiologiska Ungdomsförening (NFU). Sedan 1964 administreras arbetet av Föreningen Kvismare Fågelstation, medan fältobservationerna alltjämt utförs av medlemmar i NFU.

O s e t m a t e r i a l e t

Osetvakten innebär att en erfaren fältornitolog ansvarar för fågelobservationerna inom området en vecka åt gången. Enligt de instruktioner som gäller sedan mitten av 1950-talet, uppmanas han att besöka Oset minst två gånger under perioden. Ett av besöken skall omfatta en längre exkursion, helst med start i gryningen. Under dessa besök görs noggranna anteckningar i en fältanteckningsbok. Dessutom skall den vakthavande ornitologen ta upp intressanta rapporter från andra besökare.

Fram till idag har 48, i genomsnitt 150-sidiga, anteckningsböcker i A-6 format samlats. Under tiden 12 oktober 1953 - 8 augusti 1956 användes särskilda artlistor i stället för anteckningsböcker. Under denna tidsperiod, speciellt 1955 och första halvåret 1956, finns de enda större luckorna i materialet. Från månaderna mars, april, juli och augusti 1955 saknas t. o. m. anteckningar helt. Sedan november 1958 finns för varje vecka en översiktlig artlista där observationerna summeras. Där antecknas fåglarnas antal och om möjligt också om iakttagelserna avser sträckande, rastande eller stationära individer.

Vissa bearbetningar har gjorts under årens lopp. För tiden november, december, januari, februari och mars 1948 - 1958 finns observationerna uppförda på särskilda artkort. Systematiska artuppställningar efter datum finns för tiden november 1958 - oktober 1960 och efter veckor för åren 1959 - 1963. Förekomsten av vadare 1959 - 1963 (GYLLIN 1964), vinterfåglar 1948/49 - 1965/66 (GYLLIN 1966, 1967) samt sjöfåglar 1958 - 1967 (THYSELIUS 1974) har varit föremål för särskild bearbetning och publicerats. För närvarande pågår en överförning av materialet på speciella kort för varje art och år. Detta arbete påbörjades 1972 och avsikten är att succesivt föra över hela materialet på dessa kort, som sedan kan användas som stansningsunderlag vid eventuell maskinell databehandling.

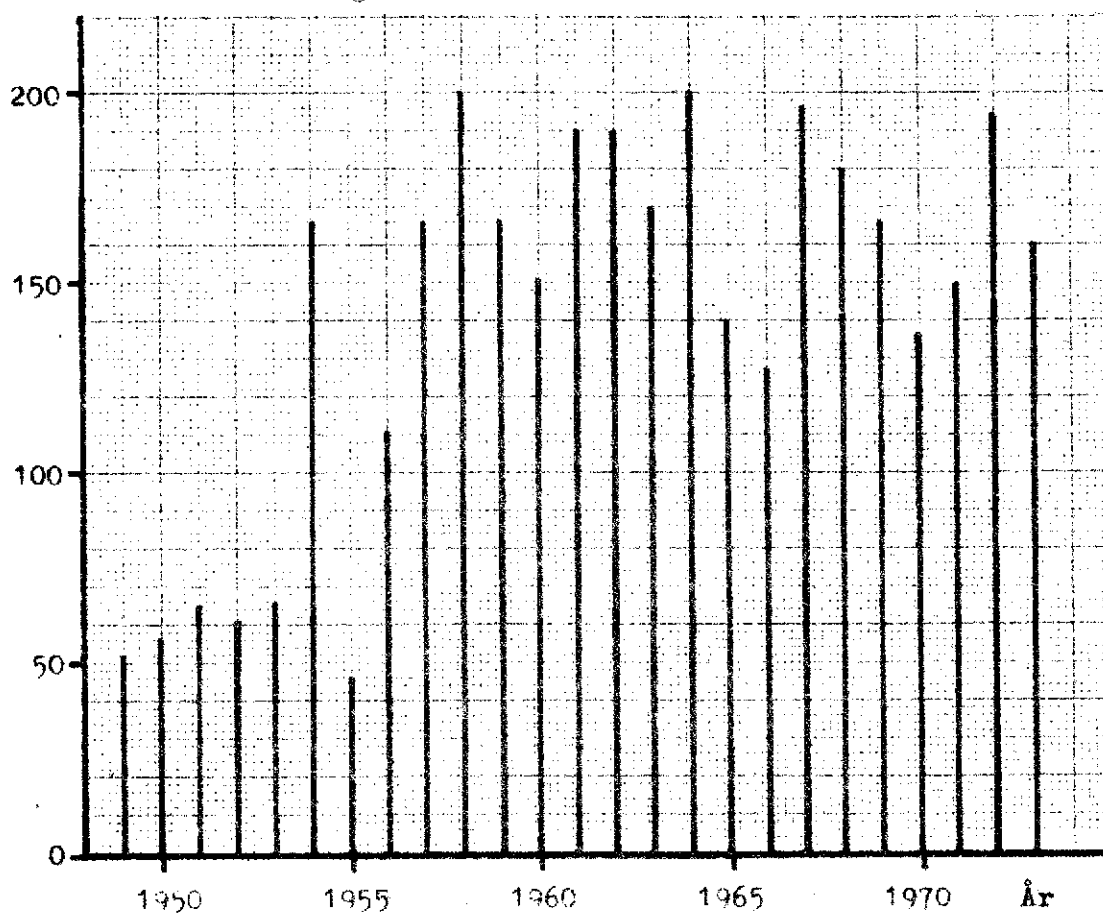
Naturligtvis är det material som samlats från c. 3500 observationsdagar under de 25 åren av mycket växlande kvalitet. Fram till 1953 omfattade vaken endast söndagarna, varför antalet observationsdagar är avsevärt lägre under de första åren. Under dessa år fanns det inte heller några detaljerade regler för hur observationer och anteckningar skulle göras. Efterhand har allt noggrannare instruktioner införts och bl. a. mer systematiska anteckningar eftersträvats. Detta innebär att slutsatser angående kvantitativa förändringar genom åren måste göras med synnerligen stor försiktighet.

Skillnaderna i besöksfrekvens framgår av figur 1, där antalet observationsdagar för åren 1949 - 1973 redovisas. Observationsdag innebär att en datumnotering åtföljd av en fågeliakttagelse finns antecknad i vaktboken. Vissa dagar finns endast en rapport om en enstaka fågel införd, medan andra dagar kan rymma anteckningar från mer än 17 timmars observationer.

A r t u r v a l o c h m e t o d i k

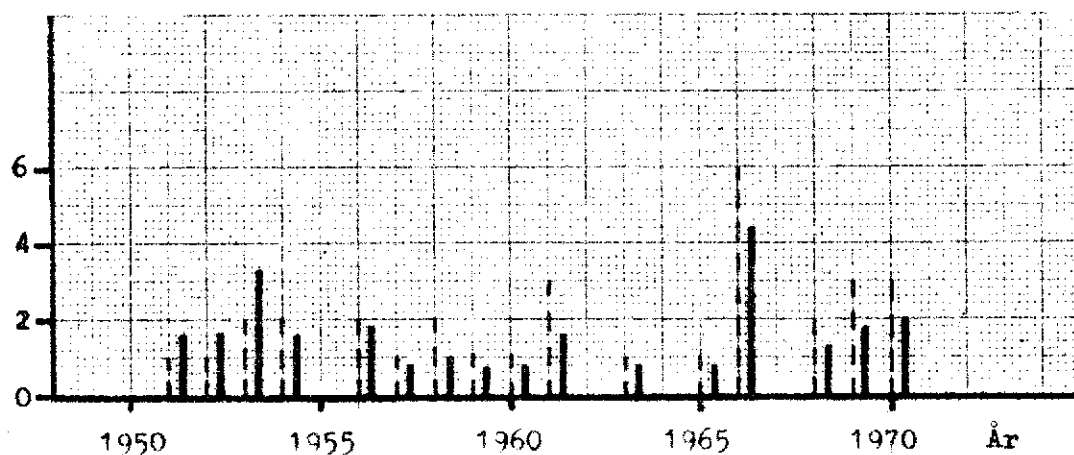
Syftet med denna uppsats är förutom att informera om det samlade materialet från de 25 årens fågelobservationer också att ge några exempel på de användningsmöjligheter som föreligger.

Antal observationsdagar

Figur 1. Antal observationsdagar vid Oset 1949 - 1973

Antal observationer

Figur 2. Antal observationstillfällen för havsörna vid Oset 1949 - 1973. Streckad linje anger verkligt antal observationer, heldragen antalet iakttagelser per 100 dagar, korriberat efter figur 1.

För denna uppsats har några arter valts ut som varit föremål för kvantitativa förändringar, i första hand orsakade av människans ökade nedsmutsning av naturen. Valet kom att falla på tre rovfågelarter; havsörn, blå kärrhök och pilgrimsfalk. Dels har dessa arter ägnats uppmärksamhet i biociddebatten, dels bedömdes antalet observationer vara av en storleksordning som innebar att materialbearbetningen kunde hållas inom givna tidsramar.

Varje observationstillfälle för de tre studerade arterna har plockats ut och samlats på särskilda artkort. Observera att detta inte är liktydigt med att antalet observerade individer förts upp. De undersökta rovfågelarterna uppträder huvudsakligen ensamma och som sträckgäster vid Oset och rastar sällan någon längre tid. Därför är risken för dubbelräkningar begränsad och kvantitetsmättet "observationstillfälle" lämpat för att redovisa arternas förekomst. Det är dessutom enkelt att ta fram.

H a v s ö r n

Havsörnen finns noterad under 16 av de 25 säsonger som Osetvakten pågått (se figur 2). Men endast under tre år har fler iakttagelser av arten gjorts. 1961 och 1970 sågs 3 exemplar och 1966 gjordes förutom en vårobservation, iakttagelser av 2 - 4 exemplar (5 observationstillfällen) 28 oktober - 10 december.

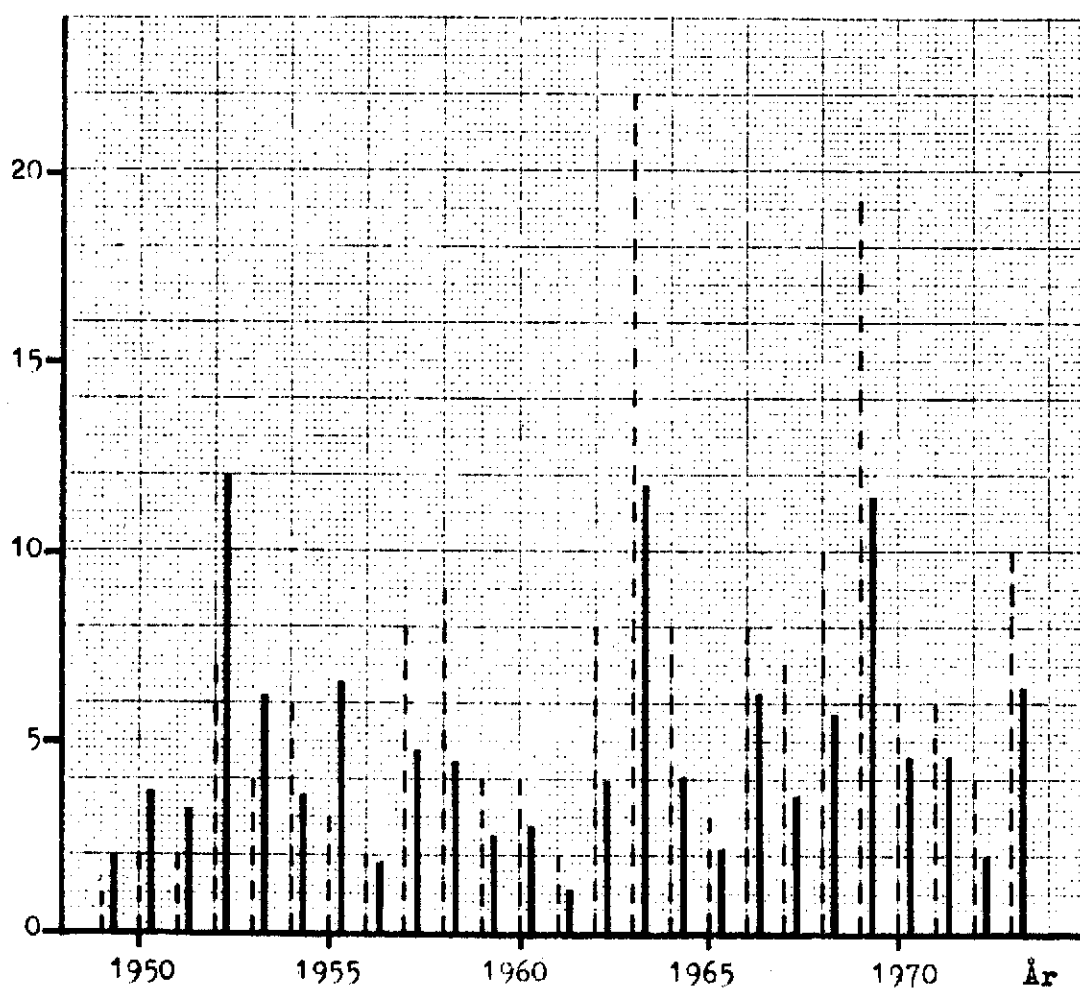
De flesta observationerna har gjorts under senhösten och förvintern. En fördelning på månader visar att 12 observationer hänför sig till november och att det finns 6 iakttagelser från vardera oktober och december. Från vintern föreligger i övrigt ingen observation, trots att havsörnar ofta tillbringar delar av vintern vid Storhjälmaren och några exemplar ibland övervintrar där. Från våren finns 6 observationer, varav 4 är gjorda i april.

Av det 30-tal havsörnar som setts vid Oset under den aktuella tidsperioden har åldersbestämning kunnat göras i alla utom 4 fall. Hälften av iakttagelserna gäller unga fåglar och är tämligen jämt fördelade på månaderna oktober (4), november(5) och december (4). Dessutom föreligger 4 aprilobservationer av unga havsörnar. De gamla fåglarna har setts 4 gånger i november och 2 gånger i oktober, dessutom finns en observation från vardera februari, mars och april. Två subadulte fåglar har antecknats 6 april 1958 och 6 oktober 1968.

I figur 2 har även observationstillfällena korrigerats till 100 observationsdagar per år med hjälp av redovisat antal i figur 1. Materialet är litet men förekomsten förefaller ganska konstant mellan åren. Oroande är emellertid att arten ej iakttagits vid Oset under de senaste tre åren eller sedan 30 november 1970, trots de många ornitologbesöken i området under denna tidsperiod. Om de uteblivna iakttagelserna beror på

Antal observationer

Figur 3. Antal observationstillfällen för blå kärrhök vid Oset 1949 - 1973. Symboler, se figur 2.

isförhållandena under de senaste årens milda vintrar eller på artens dåliga häckningsresultat under senare år är dock ovisst (jfr HELANDER 1972).

B l å k ä r r h ö k

Blå kärrhöken uppträder som årsviss gäst vid Oset under höststräcket. Vanligen iakttas arten även vid nordflyttningen och finns sålunda antecknad under 20 vårsåsonger.

Sträckperioden är väl avgränsad i tiden. Vårsträcket över Oset pågår från slutet av mars (tidigaste observationen 21 mars) till slutet av maj månad (senaste observation 26 maj). Utanför dessa datumgränser föreligger endast 2 iakttagelser, nämligen 9 mars 1952 och 2 juni 1963. April är den månad under våren som har högst observationsfrekvens med 23 observationstillfällen av blå kärrhök jämfört med 5 i mars resp. 9 i maj. Förutom iakttagelsen 2 juni föreligger ingen sommarobservation av arten i området förrän 17 augusti.

Höststräcket tar alltså sin början vid mitten av augusti för att sedan pågå till månadsskiftet oktober - november. Endast 2 observationer är gjorda efter 6 november (30 november 1952 och 23 november 1957). Observationstillfällenas fördelning på höstmånaderna är augusti 8, september 50, oktober 51 och november 6. Den honfärgade blå kärrhök som iaktogs 21 januari 1973 utgör den enda vinterobservationen av arten.

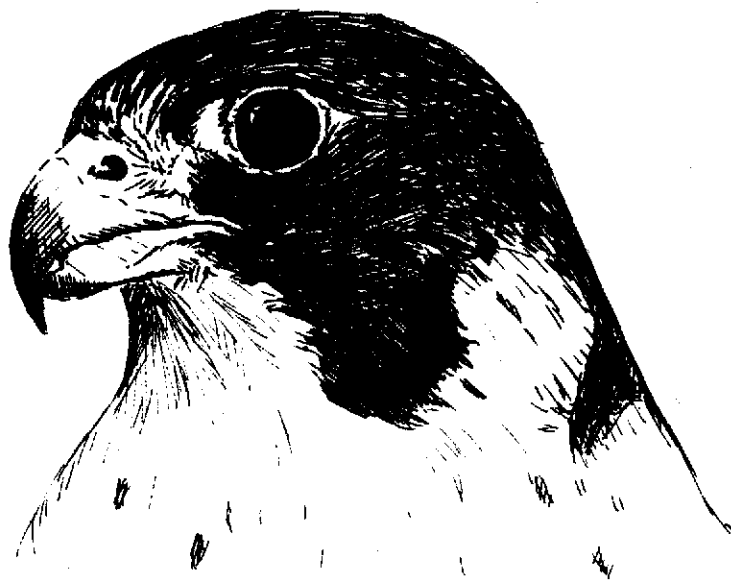
Några större förändringar beträffande artens uppträdande vid Oset under den studerade tidsperioden kan ej utläsas (jfr. figur 3). Efter korrigering till 100 observationsdagar per år utjämnas mycket av fluktuationerna. Observationsfrekvensen har alltså stor betydelse för registreringen av enstaka snabba genomsträckare.

Några skillnader som tyder på populationsförändringar hos den blå kärrhöken kan sålunda ej avläsas i Osetmaterialet. De fåglar som ses vid Oset tillhör den norrländska stammen och glädjande nog synes denna inte ha berörts av giftspridningen i naturen på samma sätt som de mellan-svenska blå kärrhökarna. Arten saknas exempelvis som häckfågel vid Kvismaren från 1963.

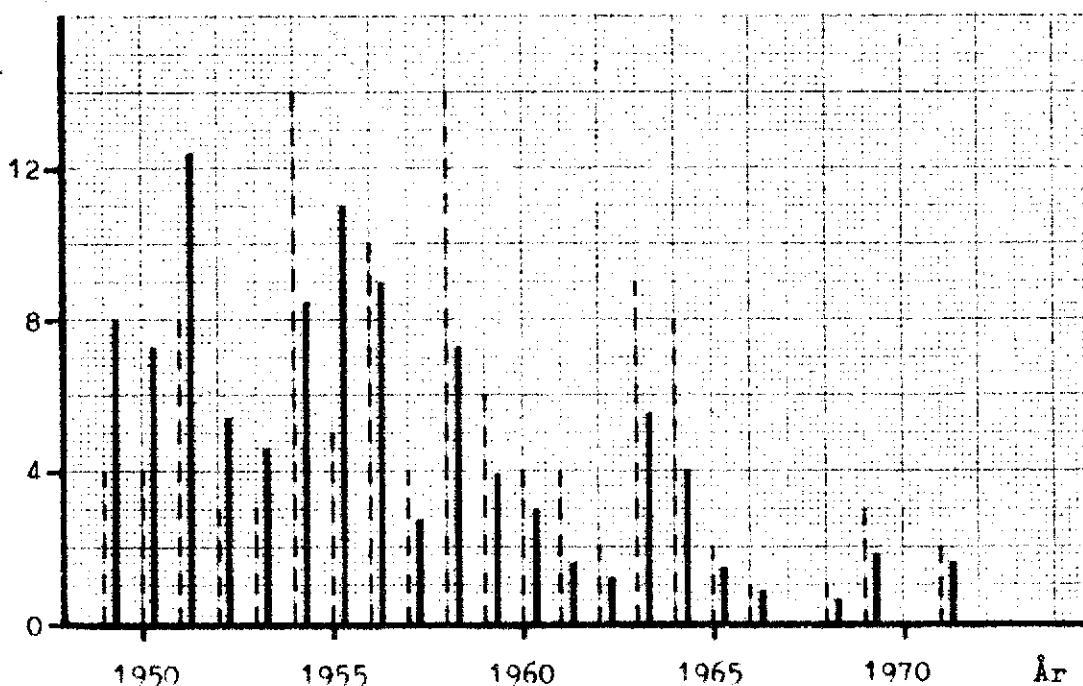
P i l g r i m s f a l k

Det är väl känt att stammen av pilgrimsfalk drabbats av en kraftig nedgång under senare decennier (LINDBERG 1973 a, 1973 b). Därför är det naturligt att ta med arten i detta sammanhang.

Pilgrimsfalken finns noterad under 21 säsonger (se figur 4). Den saknas under åren 1967, 1970, 1972 och 1973. En kraftig förändring i det samlade materialet kan iakttas under 1960-talet och framför allt har mycket få observationer gjorts efter 1964, sammanlagt endast 9. Ställer man antalet observationsdagar i relation till antalet observationstillfällen av arten framträder den nedåtgående trenden klart redan vid mit-

Antal observationer

Figur 4. Antal observationstillfällen för pilgrimsfalk vid Oset 1949 - 1973. Symboler, se figur 2.

ten av 1950-talet.

Arten har iakttagits vid Oset under årets samtliga månader utom januari. Från vintermånaderna i övrigt föreligger dock endast ett par observationer dels i februari - mars 1954, dels i december 1955. De flesta iakttagelserna har gjorts under sträckmånaderna september (35) och april (13) samt i augusti (22).

Av de 22 augustiobservationerna hänför sig endast en till tiden efter 1964 (17 augusti 1966) och av 7 juliobservationer finns endast en notering efter 1960 (25 juli 1968). De gjorda sommarobservationerna torde till största delen avse fåglar som haft sina häckningsplatser i När-

ke. Ingen lyckad häckning av arten är dock känd i landskapet under 1960- och 1970-talen, vilket torde vara en av förklaringarna till att sommarobservationer i det närmaste helt uteblivit under senare år.

På samma sätt har iakttagelser under våren upphört. Den senaste observationen gjordes 13 maj 1965. De observationer av pilgrimsfalk som numera görs i landskapet hänför sig uteslutande till höststräcket och främst till september månad.

S a m m a n f a t t n i n g

Fågellivet har studerats kontinuerligt vid Oset sedan november 1948. Sammanlagt har anteckningar samlats från c. 3500 observationsdagar, vilkas fördelning på de 25 säsongerna framgår av figur 1. I föreliggande uppsats redovisas alla observationer av havsörn, blå kärrhök och pilgrimsfalk.

Havsörn har iakttagits ett 30-tal gånger under 25-årsperioden. De flesta observationerna avser ungfåglar och har gjorts under senhösten och förvintern. Förekomsten tycktes ganska konstant fram till 1970. Sedan 30 november detta år har dock ingen havsörn setts.

Blå kärrhök uppträder årsvisst på höststräcket från mitten av augusti till månadsskiftet oktober - november och ses vanligen även under vårflyttningen från slutet av mars till slutet av maj. Inga populationsförändringar kan utläsas av de iakttagelser som gjorts vid Oset.

Antalet observationer av pilgrimsfalk har minskat kraftigt efter 1964. Om antalet observationstillfällen ställs i relation till antalet observationsdagar kan den nedåtgående trenden iakttas redan från mitten av 1950-talet. Speciellt har vår- och sommarakttagelserna varit ytterst få under senare år.

R e f e r e n s e r

- GYLLIN, R., 1964. Observationer av vadare under fem år vid Oset. Fauna och Flora 59: 153 - 184.
- 1966. Vinterfågelfaunan vid Oset. I. Passeriner. Fauna och Flora 61: 142 - 170.
  - 1967. Vinterfågelfaunan vid Oset. II. Non-Passeriner. Fauna och Flora 62: 223 - 244.
- HELANDER, B., 1972. Örndata. Projekt havsörn under 1971 och 1972. Sveriges Natur 63: 287 - 290.
- LINDBERG, P., 1973 a. Pilgrimsfalken i Sverige 1972. Sveriges Natur 64: 69 - 73.
- 1973 b. Pilgrimsfalken i Sverige II. Sveriges Natur 64: 231 - 237.
- ROSENBERG, E., 1946. Fågelparken vid Oset. Sveriges Natur Årsbok 1946, sid. 118 - 132.
- THYSELIUS, B., 1974. Förekomsten av sjöfåglar vid Oset. Vår Fågelvärld 33.